

XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden Cumhuriyetin İlanına Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Aşiretlerin Demografik Yapısı ¹

Osmanlı İmparatorluğu’nun her döneminde var olan aşiret veya kabileler, yönetsel açıdan toplumsal, ekonomik, siyasal ve hukuki anlamda tam olarak denetim altına alınamamışlardır. Cumhuriyet tarihimizde dahi 14 haziran 1934 yılında çıkarılan İskan Kanunu’nda “Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz.” şeklinde kanun maddesi konmasına rağmen bütün organlarıyla aşiret ilişkileri ortadan kaldırılamamıştır. Devrinin en büyük devleti olan Osmanlı Devleti’nin çöküş döneminin hızlandığı ve bütün dünyayı etkisi altına alan etnik yapılanma politikalarının önem kazandığı 19. asır ile 20 asrın başlarında Osmanlı memaliki içerisinde bulunan değişik etnik unsurlara mensup aşiretlerin demografik yapıları, güçleri, nüfuz bölgeleri ve benzeri hususlar Osmanlı’nın parçalanmasından menfaati olan diğer yabancı ülkelerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu dönem, dünya devletlerinin bir nevi güç gösterisine sahne olmuştur. Parçalanmayı hızlandırmak isteyen unsurlar aşiretleri tahrik veya kendi saflarına alma gayreti içerisinde girmişlerdir. Bu veya buna benzer daha bir çok nedenlerle yakın tarihimizin bu dönemine ait aşiretlerin sosyal ve siyasal durumları ile bölgesel yapılanmalarının dikkatle incelenmesi ve araştırılması gerektiği düşüncesindeyiz.

Bu tebliğimizde, aşiretler hakkında kısa bir tarihçe ile ülkemizin sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan bazı aşiretlerin belirttiğimiz döneme ait demografik yapıları hakkında Osmanlı Arşivi’nde bulabildiğimiz belgeler ışığında bilgiler sunmaya çalışacağız.

Aşiret

Aşiret kavramı bir çok şekilde tanımlanmış olmasına rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin sosyal yapısına da bakarak birkaç tanım üzerinde duracağız.

Aşiret, Arapça bir kelime olup kabile, teşkilat ve bölümünde ilk ve en küçük cemaat anlamına gelmektedir. Türkçe’de göçebe veya yarı göçebe hayatı yaşayan oymak yahut boy anlamında kullanılmaktadır. Anadolu’da yaşayan bir çok göçebe cemaatlara aşiret denildiği gibi, göçebelikten kurtulup belli bir yere yerleşerek bir arada köyler kurmuş olan boylara veya oymaklara da aşiret adı verilmektedir.²

Şemseddin Sami “Kamus-ı Türki” de ise aynı asıldan gelen, birlikte yaşayan ve birlikte konup göçen halk, oymak, kabile şeklinde tanımlamaktadır.³ Yerli halkın bir grubu aşiret olarak sınıflandırmak için kullandığı ideolojik ilke, bu grubun aynı baba soyundan gelmiş olmasıdır.⁴

¹ Mesud Ögmen, Arşiv Uzmanı

² Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İst. 2005, S:23

³ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, İst. S: 938

⁴ Lale Yalçın-Heckmann, Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri, İletişim Yay. İst.2002, S:135

Martin Van Bruinessen'in, "Gerçek yada gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genellikle toprak bütünlüğü de olan (dolayısıyla ekonomik) kendine özgü bir iç yapıya sahip sosyo-politik bir birimdir."⁵ şeklindeki tanımlaması yörenin sosyal yapısı göz önüne alındığında en dikkat çekici tanımlardan biridir. Aşiret kavramı yüzyıllardır Anadolu'da yaşayan bütün unsurlar tarafından kullanılmıştır. Türkmen, Arap, Kürt, Yörük, Afşar ve diğer unsurların yanı sıra gayr-i müslim Nesturiler, Ermeniler, Süryaniler ve Yezidilerde dahi kullanıldığı görülmektedir. Arşiv belgelerine baktığımızda sadece aşiret kelimesinin kullanılmadığını belgede adı geçen topluluk için aynı belge içerisinde aşiret, kabile veya taife kelimelerinden bazen ikisinin kullanıldığını görmek mümkün olabilmektedir.

Birden çok aşiret biraraya gelerek zaman zaman konfederasyon yapılanması gibi aşiretten daha büyük örgütsel birimler oluşturmuşlar ve geçmişte aralarında ittifaklar ve bloklar kurarak tek bir mir tarafından yönetilmiş ve beylikler halini alabilmişlerdir. Bu tür aşiretlerden oluşan daha büyük konfederasyonlar da halk tarafından tek bir aşiret adıyla anılabilmektedir. Bu hususa belgelerde de sıkça rastlamak mümkündür.

Aşiretlerin Kısa Tarihçesi

Aşiretlerin adları ve bazen de yurtları yüzyıllar boyunca bir çok değişikliklere uğramıştır. Bu aşiretlerin 16. asırda ilk tablosunu veren Şerefname'dir.⁶ 16. yüzyılın sonlarında hüküm sürmüş olan Emir Şeref Han Bidlisi'nin Farsça yazdığı Şerefname adlı eseri 1597 yılında tamamlamıştır. Bu eser ekrad topluluklarının ve halkların soyları, kökenleri ve muhtelif çağlardaki durumları ve gelişmeleri ile bu bölgedeki aşiretlerin isimleri konusunda da geniş bilgi vermektedir.⁷ Ayrıca Evliya Çelebi'nin 17. yy. da yazmış olduğu "Seyahatname"de bu bölge hakkında en ilginç kaynaklardan birisidir.

Aşiretlerin kökeni hakkında ise çeşitli rivayetler mevcuttur yalnız bu konuda herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. İlkel topluma kadar uzandığını ve ancak ortaçağda feodal sistemin bir parçası haline geldiğini iddia edenler mevcuttur.⁸

P. Rondot, küçük aşiret klanlarını Kürt aşiretlerinin iki büyük ana bölümü olan Millere ve Silivilere (Zılanlar) bağlamaktadır. Bu aşiretlere Mil ve Zil dendiği de bilinmektedir. Bununla birlikte Milli Aşireti'nin reislerinin, Milanlar ve Silivanlar hakkında gözlemciler Sir Mark Sykes'a verdikleri bilgilere değinilebilir. Bu kaynaklara göre Milanlar ile Zılanları temelinden ayrı ve çok farklı gelişmiş gruplar olarak görmek gerekir. Doğudan gelmiş olan Zılanlar, yüksek dağlarda ve sert mizaçlı göçebeler olarak kalmışlardır ve geleneklerine bağlıdırlar Milanlar ise daha ince ruhlu ve zeki olup bu nitelikleri ile daha nüfuzludurlar bu ikinci grubun kardeş kavgaları yüzünden Ganuri ve Banuri adları altında iki parçaya bölündükleri rivayet edilmektedir; birincisine Hasenan ve Haydaran gibi aşiretler ikincisine ise Milli Aşiret konfederasyonu dahildir.⁹ Ziya Gökalp ise Ahmede Xani'ni Mem-u Zin adlı kitabında Silivilerle ilgili olarak halk tarafından bilinen bir isimleri olmadığı ve Ahmede Xani'nin kendisinin Selî kelimesini ortaya atarak, bu isimsiz gruba bir ad taktığını belirtmektedir. O halde bunların oturduğu büyük alana da Selian adını verebiliriz. Selian Aşireti'nin göçebe bölümü iki büyük bende ayrılır. Bunlardan birinin adı Mil ve diğerinin adı ise Zil 'dir. Diyarbakır, Mamuretülaziz, Van, Bitlis ve Erzurum illerindeki göçebe Kürt

⁵ Martin Van Bruinessen, Ağa, Şeyh Devlet İletişim Yay. İst. 2006, S: 82

⁶ Bazil Nikitin, Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme, Deng Yay, İst,1990, S: 272

⁷ Şeref Han, Şerefname, Çev. M. Emin Bozorslan, Hasad Yay. İst. 1990

⁸ Aşiretler Raporu, İst.1998, S: 9

⁹ Bazil Nikitin, age, S:273

aşiretleri hep bu Mil ve Zil sınıflamasına girerler. Mesela Mil’li ismini taşıyan bütün aşiretler Mil olduğu gibi, İran’da Simko’nun başkanlık ettiği Şikakan Aşireti; Hasenan, Duktori, Rezkan aşiretleri gibi yüzlerce aşiret Mil bendine mensuptur. Zilan, Hıdran, Hablali, Kesikan, Karakeçi, Sebikan gibi birçok aşiret ise de Zil bendine mensuptur.¹⁰

Bu coğrafya da buna benzer bölünme ve birleşmeler görülmektedir. Bohtan bölgesinde (Siirt, Şırnak, Cizre) bulunan Buhtiler yerleşik ve göçebe olmak üzere iki gruba ayrılır. Bunlar Hacı Beyra (bazı belgelerde Hacı Bayram, Hacı Behram, Bruinessen’e göre Hacı Bedr) Aşireti ile Asıl Bohtan bölgesinde bulunan ve merkezleri Cizre olan Şillet ve Çohsor adlı iki aşiret konfederasyonlarıdır. Hacı Beyra aşiret konfederasyonu Sperti, Gitayan, Heviri, Goyan, aşiretleri ile Şırnak ve Silopi Bölgelerinde bulunan aşiretsiz halktan ibarettir. Şillet Aşireti’ne baktığımız zaman Batuan, Kiçan, Tayan, Herikan, Musereşan aşiretlerinden, Çohsor konfederasyonu ise Miran Diduran, Elikan, Soran, Garisan aşiretlerinden oluşmuştur.¹¹

Hakkari bölgesinde Sol kanat ve Sağ kanat aşiret konfederasyonları bulunmaktadır. Sol kanat aşiret bloğunda Ertuşi, Jirki ve Dirî, Sağ kanat aşiret bloğunda ise Pinyanişi, Oramari, ve Dorski aşiretlerini görmekteyiz.¹² Ayrıca Bitlis’te de Kevalisi ve Bilbasi aşiret konfederasyonlarından bahsedebiliriz.¹³

Bingöl ve civarına baktığımız zaman ise Haydaranlı, Hasenanlı, Cibranlı, Hormek, Şadili, Canmerki, Solhan, Mıstan, Ömeran, Seferan, Zıkti, Beritan, Az gibi aşiretlerin bulunduğunu görmekteyiz. Bu aşiretlerden ancak birkaçının nüfus yapıları hakkında Osmanlı Arşivleri’nde belge bulabildik.

Aşiretlerin köken itibarıyla iki değil üç kökenden geldiği ve üçüncü aşiretin Baba Kürdi şeklinde isimlendirildiği ve güneydeki aşiretlerin bu kökenden geldiğini iddia edenler de vardır. Fakat bu iddia belgelerle kanıtlanamadığı ve sadece sözlü kaynaklardan edinilen bilgilerden ibaret olduğu dikkat çekmektedir.

Anadolu’da bulunan aşiretlerin sayıları hakkında ise net bir rakam belirtmek mümkün değildir Türk Tarih Kurumu başkanının yaptığı tamamlanmamış çalışmaya dayanarak verdiği bilgilere göre 41.297 aşiret, cemaat, kabile, oymak bulunmaktadır. Arşiv belgelerinde ise sadece aşiret adı olarak 2500’ün üzerinde isim zikredilmektedir. Osmanlı Arşivi’nde “Aşiretlerin İsimleri” konusunda yaptığım bir çalışmada 2250 civarında isim tesbiti yapmıştım. (Bu çalışma 2001 yılında kitapçık haline getirilmiş ve Arşiv personeli tarafından kullanılmaktadır.) Esas itibarıyla aşiret içerisinde bulunan ve bavik veya mal diye adlandırılan sülale şeklinde belirtebileceğimiz birbirlerine yakın akrabaların kişi sayıları arttıkça bulundukları bölge veya kiminle anılıyorlarsa onun adı veya başka bir ad altında kendilerini aşiret olarak benimsemeleri ve kabul ettirmeleri neticesinde aşiret sayılarının yıllar içerisinde arttığı anlaşılmaktadır.

Aşiretlerin Demografik Yapısı

Demografi; Nüfusun yapısını ve dinamik özelliklerini inceleyen bilim dalıdır.¹⁴

¹⁰ Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tedkikler, İst. 1999 Toker Yay. S:35-37

¹¹ Martin Van Bruinessen, age. S:272

¹² Lale Yalçın-Heckmann, age. S

¹³ Martin Van Bruinessen, age. S:271

¹⁴ Ana Britannica, Hürriyet. S.423

İnsan topluluğunun durum ve gelişimini konu yapan istatistik,¹⁵ şeklinde tarif edilmekle birlikte kısaca nüfus bilimidir.

Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi” başlıklı makalesinde demografinin önemine atfen “Tarih ilminin, muhtelif devir ve medeniyetlerin hususiyetlerini, devletlerin askeri ve idari teşkilatını, içtimai ve iktisadi münasebetler nizamını tetkik ve izah etmek isterken, o devir ve medeniyetlere has nüfus imkan ve zaruretlerini, memleket nüfusunun kütlesi, kesafet ve dinamizmi, harita üzerindeki yayılış ve konuş şekli, yer değiştirme imkan ve sürati, artış nisbeti, yaşlara, cinsiyete ve meşguliyet nevine göre terekkep tarzı gibi demografik amilleri hesaba katmamış olması, bir çok hadiselerin ilmi bir izahtan mahrum kalmasına ve dolayısıyla tarihin diğer ilimler arasındaki itibarının layığıyla teessüs edememesine sebep olmuştur. Elimizde sıhhatli ve tafsilatlı nüfus istatistiklerine dayanan demografik mutalar (veri) bulunmadıkça devlet işlerini, ekonomik teşebbüsleri, iktisadi, zirai ve içtimai problemleri aydınlatmak ve ona göre kalkınma planları yapmak ve tedbirler almak dost veya düşman bir memleketin askeri kuvvetini ve harp kabiliyetini ölçmek mümkün değildir.” demektedir.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu döneminde 16. yüzyıldan itibaren sayım ve yazım işlemlerinin yapıldığı ve sistemli olarak gelişerek sürdüğünü anlamaktayız.¹⁷ 5 Temmuz 1881 Tarihinde Sicill-i Nüfus Nizamnamesi yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve bu nizamnameye göre 1881 yılında başlanılan ve ancak 1893 yılında bitirilen nüfus sayımında köklü değişiklikler yapılmış ve bu sayımda ilk kez her Osmanlı vatandaşının bir nüfus tezkeresi alması zorunluluk haline getirilmiştir.¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılan nüfus sayımlarında halk İslam ve reaya (gayr-i müslim) olarak ayrılmakta ve Müslüman halk arasında kavmi ayrımlar yapılmazken gayri müslimlerin ise din ve mezheb ayrılıkları belirlenerek sayımları ayrı ayrı belirtilmektedir. 1881 de başlanılan ve 1893 yılında tamamlanan nüfus sayımında aşiretlerin çoğunluğu kayıt altına alınamamış ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da aşiretlere ait sağlıklı sonuçlar elde edilememiştir. 1905/1906 ile 1914 sayımlarında yine bu bölgedeki Müslüman aşiretlerin büyük bir kısmı sicillere kayd edilememiştir. Müslüman konar-göçerlerin yani aşiretlerin sayım ve kayıtları devamlı problem olmuş belirtilen bölgedeki sayım bilgileri genellikle aşiret yetkililerinin verdikleri bilgilere dayandırılmıştır. Bu rakamlar da gerçek rakamları yansıtmamıştır.¹⁹ Aşiretler ayrı ayrı kendi aşiret adları altında kayıtlara geçirilmediğinden zaten aşiret nüfusu olarak belirlenmeleri mümkün olmamıştır. Bu konuda zorunluluk doğduğu zamanlarda çok nadir olmakla birlikte aşiretlerin isimleri ile tam nüfus sayımlarının yazımı gerçekleştirilmiştir.²⁰ Aşiretlerin bulundukları bölge ve hakim oldukları sınırlar ile etnik yapılarının, din ve mezhebsel ayrılıklarının, nüfusunun, sosyal ve kültürel yaşam tarzlarının ve hatta silah gücü ile eli silah tutan adam sayısının tesbitinin Osmanlı İmparatorluğu açısından birçok nedeni vardır. Bunların en başında ülke güvenliği, asayiş, dirlik ve düzeni ile iktisadi alanlarda kayıt altına alınmaları ve benzeri birçok maddeyi sayabiliriz.

¹⁵ Mustafa Nihat Özen, Yabancı Terimler Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İst. S.44

¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, Tarihi Demografi ve Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, Türkiyat Mecmuası, Cilt X, İst.1953

¹⁷ Orhan Sakin, Osmanlı’da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu, Ekim Yay. İst. 2008 S:134

¹⁸ Orhan Sakin age. S:149

¹⁹ Bu konuda bkz. Orhan Sakin. age

²⁰ Dr. Sinan Marufoğlu, “Osmanlı Döneminde Kuzey Irak” adlı eserinde 1905 nüfus sayımına göre Musul ve civarında aşiretlerin tam nüfusunu vermektedir. (Kaynak, Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Raporu, 1905)

Bu nedenle aşiretler ile ilgili vilayetlere gönderilen ıslahat raporları ve layihalardan iki örnek vereceğiz.

İlk olarak 1313.Z.29 (M. 11. Haziran.1896) tarihli belgede “Anadolu Vilayat-ı Şarkıyyesi’nde yani Erzurum, Bitlis, Van, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Sivas vilayetlerinde icrası mühim olan Islahat-ı İdare Layihası’nın dokuzuncu babı 24. maddesinde aşairin bir nizam altına alınması ve hükümet tarafından her vilayette yetkilerle donatılmış bir Aşiret Memurluğu ihdası ile göçebe ve meskun aşair hakkında alınması gerekli tedbirlerden bahsedilmiştir.²¹

İkinci olarak Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden 1332 .Ş. 08 (M. 2 Haziran 1914) tarihinde “Bir kaza dahilindeki içtimai teşkilat” başlığı altında “Memalik-i Osmaniye’de bulunan seyyar veya nim seyyar Kürt aşairi hakkında esaslı bir malumat istihsalı için cem’ine lüzum görülen muhtıraların gönderildiği ve maksad Kürt anasının ahval-i içtimaiye ve vaziyet-i hazıralarına müteallik malumatın cem’ine matuf bulunduğu için talep olunan izahatın mümkün olduğu kadar mevsuk ve emin vesait ile istihsaline sarf-ı ihtimam olunması muktezidir”, denilerek ve daha bir takım izahatlar verilerek müsteşar imzasıyla bütün vilayetlere 68 maddelik basılı muhtıralar gönderilmiştir. Bu muhtırada sorulara tam bir özenle cevap verilmesi, vesikalandırılmaları ve doğru bilgilerin yazılması talep olunmuştur. Bu muhtırayı incelediğimizde birinci maddede kazada göçer veya yarı göçer hangi aşiretlerin mevcut olduğu, ikinci maddede aşiretlerin kaç kabileden mürekkep ve isimlerinin neler olduğu ve diğer maddelerde de kısaca genel durumları ile yaşayış, nüfus, mezhepsel durumları ile iktisadi durumları hakkında genel bilgi talebinde bulunulmuştur.²²

Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Buradan da anlaşılacağı üzere aşiretlerin bulundukları mekan, yaşayış tarzları, kışlak ve yaylakları hatta örfleri, adetleri ne kadar önemli ise nicel olarak nüfusları da çok önemli olarak görülmüştür. Buna ilave olarak bölgedeki aşiretlerin güçlerinin tesbiti ile onların asayiş yönünden kontrol altına alınabilmeleri maksadıyla zaman zaman aşiret reislerinden alınan bilgilerden faydalanılmaya çalışılmışsa da zaman zaman da sayım yapılarak hane veya çadır sayıları ile tahmini nüfusları ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Yalnız burada nüfus tespitinin zorlukları sadece konar-göçer olmalarından veya mevsimsel zorluklardan kaynaklanmamaktadır. Aşiret rüesasının çeşitli nedenler ileri sürerek sayım ve yazıma karşı çıkması veya halkın bir takım korku ve çekincelerinden dolayı da sayımın engellenmek istendiği veya eksik yapılmasına sebep olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Ülke çapında yapılan tahrir-i nüfus hakkında 1323-1324 (1905-1906) yıllarında bu hususta yapılan yazışmalardan aldığımız birkaç örnek belgeyi sunmak istiyorum.

İlk belgede, Miran ve Nevahi-i Erbaa aşairinin, nüfus-ı inasın tahririnden imtina ettikleri ile Nusaybin’deki Albak nahiyesi kurasının kısm-ı küllisi Miran Reisi Abdülkerim Bey’e ait olduğu ve tarafından bir vekil olmadıkça nüfuslarını tahrir ettirmeyeceklerini ifade etmesinden dolayı tahrir heyetinin görevine başlayamayarak geri döndüğü ve bu konuda gerekli tedbirin alınması hususu Dahiliye Mektubi Kalemî’nden Seraskeriyye’ye bildirilmektedir.²³ Bu belgeden anlaşıldığı gibi aşiret reisi tarafından kadın nüfusunun sayımına karşı çıkılarak tahrir memuru görevine başlatılmamıştır.

²¹ BOA DUİT, Dosya No:147, Gömlek No:4

²² BOA DH.EUM.MTK, Dosya No: 77 Gömlek No:52

²³ BOA. DH.MKT. Dosya No: 972/1 (368,371)

Dahiliye Nezareti'nden vilayetlere gönderilen ikinci belgede ise Bayezid'de nüfus tahriri yapılamayan Celali ve Adamanlı aşiretlerinin tahririnin suhuletle yapılabilmesi için bir tedbir olarak aşiret rüesasından birer zatın tahrir komisyonlarında bulundurulması gerektiğinin Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Musul ve Diyarbakır vilayetlerine bildirildiği görülmektedir.²⁴

Ayrıca çok dikkat çekici belgelerden bir tanesi de “15 günde 29 karyede ancak 1600 nüfusun tahririnin yapıldığı ve günde 100 nüfustan fazla yazılamadığı ve halkın fakir olması nedeniyle talep edilen tezkere parasını dahi verememesinden dolayı mektumanın tamamıyla tezahür etmediği ve cümlesine meccanen tezkere itasına da cesaret edilemediğinin beyanı üzerine icabı Genç İkinci Kol Tahrir-i Nüfus Komisyonu'ndan istifsar olunduğu ve mezkur vilayetin ekrad ve aşairi havi olmasına binaen hayli nüfus-ı mektuma zuhuru melhuz olmasıyla oraca emr-i tahrirde nispet-i muayeneden ziyade tedkikat-ı mükemmele icrası muktazi ve Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 51. maddesi gereği akarat-ı yevmiyesini tedarikten aciz olanlara meccanen tezkere itası muharrer bulunduğundan bahisle ona göre işlem yapılmasının Bitlis Vilayeti'ne bildirilmesi” ile ilgili belgedir. Bu belge ile mektum nüfusun ve aşair nüfusunun kayıt altına alınamamasının bir başka vechesi ortaya çıkmaktadır. Halkın günlük ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak kadar fakir olmasından dolayı tezkere parasını ödeyemedikleri veya ödemek istemediklerinden yazıma karşı çıktıkları veya eksik gösterdikleri anlaşılmaktadır.²⁵

Kısaca aşiretler arası kavgalardan dolayı köylerini terk eden aşiretlerin²⁶ sayımın yapılamaması veya Oramar Aşireti rüesasının nüfus sayımını yaptırmama hususlarındaki dirençlerine dair Gevar kazasından gönderilen telgrafname²⁷ gibi buna benzer daha birçok belgeyle karşılaşmak mümkündür.

Aşiret örgütünün en alt birimi “Mal” dır. Mal hem hane hem aynı evi paylaşan akraba grubu hem de sülale anlamına gelmektedir.²⁸ Burada dikkatimizi çeken hane başına kaç kişi sayılması gerektiğidir. Her hane başına, tahrir defterlerindeki verilere dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldaki özellikle 1520-1534 yılları arasındaki bir kısım büyük şehirlerin nüfusunu hesaplayan Ömer Lütfi Barkan'ın hane karşılığı olarak kabul ettiği “5” katsayısı pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiş görünmektedir.²⁹ Bununla beraber bu rakamı az bularak “7” katsayısını kullananlarda vardır.³⁰ Aşiretlerin hane sayısı olarak tahmini nüfuslarının tespiti için bizlerde “5” katsayısını kullanacağız.

19. Asrın son çeyreğinden Cumhuriyetin ilanına kadar geçen o çalkantılı döneme ait Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgesinde yaşayan aşiretlerin nüfusları hakkında arşivde bulunan fonlara ait kataloglarda çok az belgeye rastlanılmaktadır. Ancak çeşitli nedenlerle belirli bölgelere göç veya iskan ettirilmeleri hususlarındaki belgelerden hane sayılarına göre nüfusları tespit edilebilmekte veya yukarıda izah etmeye çalıştığımız hususlardan dolayı belli bölge veya vilayetlerdeki aşairin hane adedlerine ait tahmini rakamlar veren belgelerden nüfusları hakkında bir netice çıkmaktadır. Bu çalışmamızda belirttiğimiz bölgede yaşayan 40'a yakın aşiretin yaşadıkları bölge, dinsel ve mezhepsel durumları ile nüfusları hakkında bilgi sunmaya çalışacağız.

²⁴ BOA. DH.MKT. Dosya No: 972/1 (372-374)

²⁵ BOA. DH.MKT. 973/1 (402-403)

²⁶ BOA. DH.MKT. 973/1 (434-435)

²⁷ BOA. DH.MKT. 973/1 (440-441)

²⁸ Lale Yalçın-Heckmann, age. S:133

²⁹ Ömer Lütfi Barkan, Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, Türkiyat Mecmuası, X, İst. 1953

³⁰ Nejat Göyünç, İst.Ü.Tarih Dergisi, Sayı 32, “Hane Deyimi Hakkında”, Faruk Sümer, İA. VI. Kayı.

Adamanlı (Adaman) Aşireti

Hicri 05.Ca.1327 (26.Şubat.1909) tarihli belgede, Adamanlı Aşireti'nden 10.000 nüfustan fazla efradın Arabgir kazası dahilinde iskan edildikleri ve ziraat yapmak üzere kendilerine tahsis olunan arazileri yetmediğinden Malatya sancağında bulunan arazi-i haliyeden bir kısmını daha talep ettikleri belirtilmektedir. Bu aşiret mensuplarının ekrad taifesinden olduğu ve Anadolu'nun birçok bölgesine göç ettikleri anlaşılmaktadır.³¹ Cevdet Türkay'a göre Merdisi Aşireti'nin bir koludur.³²

Berazi (Barezi) Aşireti

Berazi Aşireti ekrad taifesinden olup Urfa, Suruç, Mardin, Diyarbakır, Halep gibi vilayetlere dağılmışlardır.³³ Hicri 1327.R.06 (M. 27 Nisan 1909) tarihli belgede, oymakları ve hane adetleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre, Beyhanlı Oymağı 350, Danalı Oymağı 450, Alaaddinli Oymağı 200, Gedikanlı Oymağı 300, Muafı Oymağı 80, Beyler Oymağı 60, Şeyhanlı Oymağı 100, Okyanlı Oymağı 50, Asiyanı Oymağı 80, Şedadi Oymağı 100, Ziravanlı Oymağı 50, Didani Oymağı 60, Karakeçili Oymağı 60, Kurteganlı Oymağı 20, Kurucabeyli Oymağı 15 ve yekün hane miktarı 1975 olarak kayıtlıdır. Buna göre toplam nüfusları yaklaşık olarak 9875 civarındadır.³⁴

Bekran (Bekiran) Aşireti

Bu aşiret hakkında nüfus ve hane sayıları itibariyle iki ayrı belgede bilgiler mevcuttur. Hicri 1276.M.30 (29. Ağustos.1859) tarihli belgede, Diyarbakır'da kain olup iskanları kararlaştırılan Bekranlı ve Reşkütanlı aşiretlerinden 400 den fazla hanenin İran toprağında ve Muş Sancağı'nın münasip mahallerinde iskan etmek üzere Muş dağlarına geldiklerinin ve bunların mahallerine iadeleri için tedbir alınmasının Erzurum ve Kürdistan valilerine bildirilmesi ile ilgilidir ve burada iki ayrı aşiretten birlikte bahsedilmektedir.³⁵

İkinci belgede ise nüfusları daha net olarak belirtilmiştir. Hicri 1332.Ra.08 (M. 4. Şubat. 1914) tarihli belgede, Genç Sancağı Kulp kazası dahilinde mutavattın Bekran Aşireti'nin 12 kurada 800 nüfusu havi mazlum bir millet olduğu ve zaruret içinde bulunduklarından tekalif-i emiriyeye ve askeriyyeden muaf tutulmaları ve Sason kazasına ilhak edilmeleri hususunu talep etmektedirler.³⁶ Bu aşiret ekrad taifesinden ve Şafii mezhebindedir.

Bedişgol (Kabile) Aşireti

Hicri 1279.Ş.21 (M. 11. Şubat.1863) tarihli belgede, bu kabilenin sekiz ay onbir gün İskilip kazasında misafireten kaldığı ve 54 hane 299 nüfus oldukları ve bunlara verilen ekmek ve bulgur bahasını muhtevidir.³⁷

³¹ BOA.DH.MKT. Dosya No:2767 Gömlek No:55

³² Cevdet Türkay, age. S:155

³³ Cevdet Türkay, age.S: 62

³⁴ BOA. YEE. Dosya No:37, Gömlek No:41

³⁵ BOA. A.MKT.UM. Dosya No:363 Gömlek No:24

³⁶ BOA. DH.İD. Dosya No:149/2 Gömlek No:7

³⁷ BOA. C.DH. 10013

Caf Aşireti

Süleymaniye Sancağı'nda meskundur. Ancak değişik bölgelere nakl ve iskan edildikleri de bilinmektedir. Bu nedenle bu aşiret hakkında da kısa bir bilgi vereceğiz. Hicri 1306.R.21 (M. 25 Aralık 1888) tarihli belgede bu aşiretten üç bin hanenin İran'a hicret ettikleri ve bakiyesinin de memleketlerini terk etmeye mecbur olacaklarından bahsedilmektedir. Buradan hane adedi üzerinden nüfusunun çok kalabalık olduğu anlaşılmaktadır.³⁸ Martin Van Bruinessen, Rich'e göre Caf Aşireti'ni oluşturan birkaç bin çadırdan sadece 600 tanesinin aşiretin asıl üyelerine ait olduğunu belirtmektedir.³⁹ "Osmanlı Döneminde Kuzey Irak" adlı Dr.Sinan Marufoğlu'nun çalışmasında ise 1905 nüfus sayımına göre nüfusları 45.460 olarak belirtilmiştir. Göçebe kürt aşiretlerinin en büyüğü kabul edilir. Bu aşiretin sünni Şafii mezhebinden olmaları Osmanlı İran çekişmeleri sıralarında Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarında önemli bir faktör olmuştur.⁴⁰

Canboyulu (Canbeyli) Aşireti

Hicri 1279.Ş.21 (M. 11 Şubat 1863) tarihli belgede Canboyulu Aşireti'nin 70 hane ve 346 nüfusu ile İskilip kazasında bir sene misafireten ikamet ettikleri belirtilmektedir. Göçebe Türkmen tavesindendir.⁴¹

Celali Aşireti

Hicri 1266.Ş.21 (M. 2 Haziran 1850) tarihli belge, Bayezid Sancağı'nda 60 hanelik nüfusu ile Osmanlı tabiiyyetine geçen Celali Aşireti mensubları tarafından kaymakama verilen mazbatayı⁴² ihtiva etmekle birlikte bu aşirete ait Yıldız Esas Evrakı içerisinde bulunan ve tarihsiz ikinci belgede ise Bayezid sancağında hane sayısı 800 olarak belirtilmiştir. Buradan da anlaşılabacağı üzere yirminci asrın başlarında bu aşiretin nüfusu yaklaşık 4000 civarındadır.⁴³

Çelikanlı Aşireti

Hicri 1278.C.18 (M. 21 Aralık 1871) tarihli belgeden, Maraş'da bulundukları, 600-700 civarında hane sayısına ulaştıkları ve mevsim-i sayfda Uzunyayla'da, mevsim-i şitada Bereket Dağı civarında ikamet ettikleri ve bu defa Keçe Mağara nam mahalde ikamet etme talebinde bulundukları anlaşılmaktadır.⁴⁴ Göçer ve ekrad taifesindendir. Ankara, Çankırı ve Sivas sancaklarında iskan edilmişlerdir.⁴⁵

Dalyanlı Aşireti

Rışvan Aşireti'ne tabi Dalyanlı Cemaati'nin ismine 18. yy. ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır.19.yy. başlarından itibaren Sivas sınırları dahilinde Uzunyayla'da yayılıp, Haleb taraflarında kışlamaktaydılar. Nüfus itibariyle 19. yy. başlarında yaklaşık 1000 hane oldukları tespit edilmiştir.⁴⁶ Hicri 11.Za.1264 (M. 9 Ekim 1848) tarihli aşiretin ihtiyararı

³⁸ BOA. DH.MKT. Dosya No:1563, Gömlek No:16

³⁹ Martin Van Bruinessen, age. S:95

⁴⁰ Dr. Sinan Marufoğlu, age. S.120 Tablo 18

⁴¹ BOA. C.DH. 10013

⁴² BOA. A.MKT.UM. Dosya No:21 Gömlek No:9

⁴³ BOA. Y.EE. Dosya No:33 Gömlek No:6

⁴⁴ BOA. A.MKT.MVL. Dosya nr. 133 Gömlek nr. 13

⁴⁵ BOA. A.AMD. Doya nr. 21 Gömlek No 54

⁴⁶ Faruk Söylemez, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, İst. Yay. 2007 S:27, 47-BOA.HH. nr.22289-E

tarafından verilen tahrirata baktığımızda ise “Dalyanlı Rışvan Aşireti’nin elyevm mevcudları bulunan 680 hane ile Haleb Eyaleti dahilinde ve Ayıntab kazasıyla Harput Eyaleti kazalarından Behisni kazası civarında vaki olup Araban Ovası’nda bir kasaba teşkil edebilecekleri ve bilahare mevcudlarının beşbin haneye kadar ulaşabilecekleri” belirtilmekte ve buradan da hane adedlerinin çok daha fazla olabileceği anlaşılmaktadır.⁴⁷

Diricanlu (Diricanlı) Aşireti

Mamuretülaziz Vilayeti’nde göçebe halinde yaşayan 20.000 nüfusa yakın Diricanlı oymağı ve Zeynanlı aşairinin her sene yaz mevsiminde Elazığ ve Sivas vilayetleri arasında Yima Dağı, Eğrisu ve Ağaçhan nam mahallerde çadırlarını kurdukları ve kura ahalisine zarar verdiklerinden kış mevsiminde barındıkları Malatya civarında tavattunları talebine dair Hicri 1313.S.24 (M. 16 Ağustos 1895) tarihli belgede her iki aşiretin ayrı ayrı nüfusları belirtilmemiştir. Malatya ve Elazığ bölgesinde meskun ekrad taifesindendirler.⁴⁸

Doski Aşireti

Hakkari bölgesi Gevar kazasında bulunan Doski aşireti 400 haneden ibaret olup ekrad taifesindendir. Yıldız Esas Evrakı arasında bulunan belge tarihsizdir. Buradaki nüfusları hane sayılarından da anlaşılabacağı üzere yaklaşık 2000 civarındadır.⁴⁹

Ertuşi Aşireti

Van, Diyarbakır ve Bitlis bölgesinde yaşayan bu aşiretin 20. asrın başlarında Hakkari bölgesindeki tesbitlerde 700 hane olduğu belgelerde geçmektedir. Buradan da yaklaşık olarak nüfuslarının 3500 civarında olduğu tahmin edilebilir. Şafii mezhebinden ve Ekrad taifesindendir.⁵⁰

Guran Aşireti

İran cihetinden Devlet-i Aliyye tarafına dehalet eden Guran Aşireti’nden 1500 hane halkının Bağdad cihetine celbleri hususundaki Hicri 6.Z.1316 (M. 17 Nisan 1899) tarihli belge nüfusları itibarıyla bizlere bilgi vermektedir.⁵¹ Bitlis, Çemişkezek ve Van bölgelerine dağıldıkları anlaşılmaktadır. İran’ın en kuzey bölgesi olan Herki bölgesindeki köylüler de Guran olarak bilinmektedir ve bu husus Guran Aşireti’nin bir zamanlar geniş bir bölgeye yayıldıklarını göstermektedir.⁵²

Hacı Beyra (Hacı Bayram) Aşireti

Dergul Nahiyesi’ne merbut kura ve aşair ile muhtevi bulundukları nüfus miktarlarını havi cetvelde; Dergul, Şırnak, Guyan ve Şemdinan bölgelerinin tümünün karyelerle birlikte yekün hane miktarı 1601, toplam nüfusu ise 7217 olarak kayıtlıdır. Şırnak merkez nüfusu ise 334 hanede 1528 kişidir.⁵³ Hacı Beyra Aşireti’nin belgedeki toplam kayıtlı nüfusunun sadece bu kadardan ibaret olmadığı Silopi bölgesinin bu kayıtlarda bulunmadığını belirtmekte fayda vardır. Bu aşiret, tarihçe kısmında kısaca değindiğimiz gibi Şırnak, Silopi, Uludere

⁴⁷ BOA.A.MKT. Dosya nr.153, Gömlek nr. 55

⁴⁸ BOA.DH.MKT. Gömlek nr.413, Dosya nr. 8

⁴⁹ BOA.YEE. Dosya nr. 33, Gömlek nr. 6

⁵⁰ BOA.YEE. Dosya nr. 33, Gömlek nr. 6

⁵¹ BOA.DH.MKT. Dosya nr.:2191 Gömlek nr.84

⁵² Martin Van Bruinessen, age.S:186

⁵³ BOA.DH.İD. Dosya nr. 149-2, Gömlek nr. 9

bölgesindeki aşiretler ile herhangi bir aşirete bağlı olmayan halktan müteşekkildir. Ekrad taifesinden olup Şafii mezhebındendirler.

Hasenan (Hasunan, Hasenanlı) Aşireti

Hasenan Aşireti hakkında H. 1266.S.01 (M. 17. Aralık 1849) tarihli bir belgede Muş sancağı dahilinde bulunan Hasenanlı Aşireti'nden 200 hane halkının İran'a geçmesinin engellendiği⁵⁴ belirtilmektedir. Ancak bu sayının belirtilen aşiretin sadece bir kısmından ibaret olduğu tahmin edilmektedir. Bu aşiretten, Orhan Sakin'in kaleme aldığı "Ermeni İsyanı Günlüğü Osmanlı Arşivleri Yeminli Tanık İfadeleri" adlı kitabında da bahsedilmekte ve Hariciye Nezareti belgeleri arasında bulunan 1915 savaş yıllarına ait yeminli tanık ifadelerinde, Malazgirt ve Bulanık kazaları köylerinden hemen hemen yüz köyü kapsayacak kadar büyük olan Hasenan Aşireti'nin sadece insan kaybının 20.000 kişi olduğu belirtilmektedir.⁵⁵ Buradan Hasenan Aşireti'nin nüfusunun belirtilen rakamdan çok daha fazla olabileceği neticesi çıkmaktadır.

Haydaranlı Aşireti

Van, Bayezid, Hakkari bölgesinde meskun olup ekrad taifesındendirler. Hicri 20.L.1264 (M. 19.Eylül.1848) tarihli belgede, oniki sene önce İran'a gitmiş olan aşiret mensuplarından 800 haneyi geçen kısmının yeniden Mahmudi kazasına döndükleri ve bunların Van'da bulunan aşair gibi iskanlarının temini taleb olunmaktadır.⁵⁶ Burada dikkatimizi çeken bu tarihten iki yıl sonra Hicri 08.L.1266 (M. 17 Ağustos 1850) tarihli belgede Haydaranlı Aşireti rüesasından İbrahim Ağa'nın Devlet-i Aliyye toprağına avdet talebinde bulunmasıdır.⁵⁷ Bunların, aşiretin geride kalan kısımları olduğu tahmin edilmektedir. Erken bir tarih olmasına rağmen bu aşiretin hane sayıları ile alakalı sonraki tarihlere ait net bir belgeye rastlanılmamış ve iskan veya tenkil hususlarında küçük küçük bölümlerine rastlanılmıştır. Asıl itibariyle 19. yüzyılın ortalarında bile 1000 haneyi geçen bir nüfusa sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Hemavend Aşireti

Bu aşiret hakkında çok belge bulunmakla birlikte çok büyük bir alana dağıldıklarından dolayı net bir rakama ulaşılammamaktadır. Meskun bulundukları mahal Musul, Süleymaniye civarıdır. Ekrad taifesındendirler. Geçtikleri veya bulundukları mahallere sürekli zarar vermeleri nedeniyle asayişin temini maksadıyla çok değişik bölgelerde zorla iskana tabi tutulmuşlardır. Mirliya Rıza Paşa'nın bu aşiret hakkındaki raporunda; "Hemavendler Musul Vilayeti Süleymaniye Sancağı'nda vaki olup cevanib-i erbaası cibal-i müteselsile ile mahdud ve mestur bulunan Bazyan Ovası'nı kışlak olarak kullanmaktadırlar. Hemavendler; Çelebi (Çalbi), Reşvan, Remon, Sitebsi, Devletyar, Kılaseri, Safron, Safiyan, Paremiron, Hemoil namlarıyla başlıca on şubeye münkasım olup şubat-ı mezkurenin rüesa saydığı isimler belirtilmektedir. Bu şubelerin hepsi Hemavend Aşireti namını almaktadır." şeklinde belirtmiştir. Bu aşiret mensuplarının Musul'dan Mardin, Hakkari, Sivas ve Cezair-i Bahr-i Sefid ile daha birçok bölgede iskan ettirildikleri anlaşılmaktadır.⁵⁸ Hemavend Aşireti 1893

⁵⁴ BOA. A.MKT.MHM. Dosya nr. 18 Gömler nr.83

⁵⁵ Orhan Sakin, Ermeni İsyanı Günlüğü, Ekim Yay. İst. 2007, S:161 - BOA.HR.SYS.2872/4-111 - BOA.HR.SYS.2872/4

⁵⁶ BOA.A.MKT. Dosya nr. 149 Gömler nr. 46

⁵⁷ BOA.A.MKT.UM. Dosya nr.25 Gömler nr. 60

⁵⁸ BOA. Y.EE. Dosya nr. 12, Gömler nr.34 - BOA. DH.MKT:Dosya nr.1471 Gömler nr.59 - BOA.DH.MKT. Dosya nr.2 Gömler nr.52 - BOA.Y.EE. Dosya nr.36, Gömler nr.139

senesinden itibaren Musul'a 144, Mardin'e 33, Hakkari'ye 46, Sivas'a 100, Konya'ya 23, Adana'ya 50, Ankara'ya 50 hane olarak sürülmüştür.⁵⁹

Herki (Heriki) Aşireti

Hakkari Vilayeti Meclis-i İdaresi'nin Islahat Memuru İsmail Paşa'ya gönderdiği Hicri 1304.L.14 (M. 8 Haziran 1887) tarihli mazbatada “Musul Vilayeti aşairinden olup Gevar Sancağı'nın İran hududu üzerinde bulunan cebel ve mahalline her sene yaylak kaydıyla gelen 2000 haneyi karib Herki göçer aşiretinin iskanının temini ile seyyarlık halinden çıkarılması” hususu bildirilmiştir.⁶⁰ Bu belgeden anlaşıldığı gibi nüfusu onbin civarındadır. Yıldız Esas Evrakı fonu içerisinde bulunan bir başka belgede ise Hakkari Sancağı Şemdinan nahiyesinde sakin Herki Aşireti'nin toplam hane sayısının 500 gayr-i mutavattın hane sayısının ise 3000 olarak kayıtlara geçtiği görülmektedir.⁶¹

Karakeçi Aşireti Ciyranlı Kabilesi

Hicri 1292.R.22 (M. 28 Mayıs 1875) tarihli belgede Karakeçi Aşireti'ne mensup Ciyranlı Aşireti'nin 500-600 civarında haneye sahip oldukları ve meskun oldukları Viranşehir, Behisni ve Kahta kazalarından Urfa ve Zor sancaklarına nakl-i hane talep ettikleri ve bu hanelerin bir kısmının da onar yirmişer hane olarak göç ettikleri belirtilmektedir.⁶² Bu aşiret Türkmen taifesindendir. Karakeçi Aşireti hakkında çok belge mevcut olmakla birlikte tahrir defterlerinde Osmanlı memalikinin her bölgesinde Karakeçi isimli aşiret, oymak veya kabilelere rastlamak mümkündür.

Karapapak Aşireti

Rusya'nın Revan sancağı köylerinde sakin Karapapak Aşireti'nden ve Şafii mezhebinden ikibin hane halkının Memalik-i Şahane'ye hicret arzusunda bulundukları ve Rusya Hükümeti ile yapılacak muhabere sonucu kabul edilmeleri hususu Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan Hicri 1317.N.13 (M. 15 Ocak 1900) tarihli belgeden anlaşılmaktadır.⁶³ Bu aşiret Türkmen taifesindendir. Bilahare 1915-1918 yılları arasında Erzurum, Sivas, Erzincan, Elazığ, Malatya, Maraş ve Kars bölgelerinde iskan edilmiştir.

Koçgiri Aşireti

Sivas, Tunceli, Erzincan, Kayseri gibi bölgelere dağılmış bir aşirettir. Genel nüfusları hakkında belirttiğimiz tarihler arası belgelerden bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yalnız bu bölgelerde 135 köy üzerine kurulduğu ve bu aşiretin bulunduğu belirtilen köylerin nüfusu 1920 yılında 40.000 civarındadır.⁶⁴

Milan Aşireti

Bu aşiret hakkında Osmanlı Arşivi'nde bir çok belge bulunmakla birlikte nüfusları hakkında herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Martin Van Bruinessenn'in adı geçen

⁵⁹ Dr. Sinan Marufoğlu, age. S.170 - BOA. İrd. M.Mah. 3888 – BOA.İrd. Dh. 85334

⁶⁰ BOA. DH.MKT. Dosya nr.1429, Gömlek nr.88

⁶¹ BOA.Y.EE. Dosya nr.33, Gömlek nr.6

⁶² BOA.A.MKT.MHM Dosya nr.478 Gömlek nr.34

⁶³ BOA. A.MKT.MHM. Dosya nr.508, Gömlek nr.15

⁶⁴ Hıdır Göktaş, Kürtler İsyan-Tenkil, Alan Yay. İst.1991, S:37

eserinde, Van ve Hakkari taraflarında bulunan Milan Aşireti'nin 1860'larda 1600 çadırının olduğu ve daha sonra Van bölgesindeki yurtlarından sürüldükleri ve iki senelik felaketten sonra 500 çadıra kadar düştükleri belirtilmektedir.⁶⁵

Milli Aşireti

Viranşehir, Siverek ve Urfa bölgesinden Anadolu'nun değişik bölgelerine dağılan bu aşiret Ekrad taifesinden olup İslam ve Hanefi mezhebindedir.⁶⁶ Hakkında bir çok belge mevcut olup araştırmaya açık fonlardan yaptığımız incelemelerde değişik hane sayılarında iskan edildikleri bölgeler belirtilmekle beraber genel toplam itibarıyla herhangi bir rakam verilmemiştir. Çok geniş bir aşiret olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ Burada dikkati çeken bir başka husus İngilizlerin Milli Aşireti'ne verdiği önemdir. 31 Mayıs 1919 tarihinde Süleymaniye İngiliz hakim-i siyasisinin Viranşehir'e gelerek aşiret mensuplarına mütemadiyen tahrikatta bulundukları⁶⁸ tespit edilmiş ve bu husus İngilizlerin bu aşireti elde etme çabaları olarak görülmüştür.

Ömerigan Aşireti

Hicri 05.Ca.1338 (M. 25 Şubat 1920) tarihli Meclis-i Vükela Zabıtnamesi'nde Mardin'in Savur kazasında bulunan iki aşiretin adı zikredilmektedir. Belge'de "Mardin Sancağı'na tabi Savur kazası efrad-ı aşairinden İvezor ve Ömerigan (Ömerigan) aşiretlerine mensub yüzelli hane efradının haklarındaki takibat-ı kanuniyenin mahallince gösterilen lüzum üzerine tecili" hakkındadır.⁶⁹

Pinyaniş Aşireti

Hakkari Sancağı aşairinden olup ekrad taifesindendir. Yıldız Esas Evrakı fonu içerisinde bulunan belgede hane sayısı 800 olarak kayıtlıdır. Buradan da yaklaşık olarak 4000 civarında bir nüfusa sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁷⁰

Rışvan Aşireti

Rışvan Aşireti, 19. yüzyılda yoğun olarak Orta Anadolu'da yaşamaktadırlar. Aşiret mensupları Malatya - Maraş arasındaki bölgede yaylayıp kışlarken zamanla kalabalıklaşması sonucu ve Osmanlı Devleti'nin iskan politikasının gereği olarak Orta Anadolu'daki Bozok, Ankara, Amasya, Çankırı, Sivas, Yeniil ve Kayseri illerinin kaza ve köylerine yerleşmişlerdir. Rumi 1293 (M.1877/1878) senesinden 1295 yılı Şubat sonuna (12 Mart 1880) kadar olan dönemde Orta Anadolu'da yapılan nüfus tahririne göre Rışvan Aşireti'nin Haymana, Mucur, Esbkeşan, Sivas Vilayeti ve Ankara Sancağı Bala kazasında 3630 hane ve 15.400 nüfus olarak kayıtlara geçirildiği görülmektedir.⁷¹ Bu konuda Faruk Söylemez'in kaleme aldığı "Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi Rışvan Aşireti Örneği" adlı kitabda geniş malumat verilmektedir.

⁶⁵ Martin Van Bruinessen, age. s: 96

⁶⁶ Aşiretler Raporu, S: 332

⁶⁷ BOA.İ.DH. nr.375/24794 - BOA.İ.MVL. 474/21451 – A.MKT.UM, Dosya nr.431, Gömlek nr.16

⁶⁸ BOA. DH.KMS. Dosya nr. 53-1, Gömlek nr. 19

⁶⁹ BOA. MV. Dosya nr. 218, Gömlek nr. 74

⁷⁰ BOA. Y.EE. Dosya nr.33, Gömlek nr. 6

⁷¹ Faruk Söylemez, age. S: 49-50

Sebiki (Sebikan) Aşireti

Sadaret Mektubi Kalemi fonu içerisinde bulunan Hicri 07.L.1272 (M.11 Haziran 1856) tarihli Erzurum Müşir-i Eyalet Mehmed Vehbi tarafından Sadaret'e gönderilen tahriratta, "Erzurum ve civarında hayme-nişin olan ekrağ aşairin ziraat ve ticaretten behreleri olmayıp Hazine-i Celile'ye bir gün menfaatleri olmadığından başka ahaliye zararları dokunduğı ve bunların hayme-nişin suretinde kaldıkça zabt ve rabtları vaki olmayacağı derkar bulunduğundan Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri Devletlü Paşa hazretleriyle bil-müzakere 700 kadar haneye şamil olan Sebiki Aşireti'nin diğerlerine nisbetle ehli arz güruhundan olduklarından kendilerini iskana kabule talip oldukları ve Malazgird ve Bulanıklar kazasında 26 harab karye olup bunların bazılarının buralarda iskan edilebilecekleri" hususu yazılıdır.⁷² Buradan da 1856 tarihinde konar-göçer Sebiki Aşireti'nin yaklaşık olarak 3500 nüfusa sahip olduğu sonucu çıkarılabilir.

Şakak (Şakaki) Aşireti

Şakaki Aşireti hakkında bir çok belgeye rastlamak mümkündür. Kayıtlarda Hakkari Sancağı'nda 800 hane olarak gösterildiğinden o bölgedeki nüfuslarının yaklaşık olarak 4000 civarında olduğu anlaşılmaktadır.⁷³ Konar-göçer ekrağ taifesinden olup Diyarbakır, Erzurum, Musul, Van ve Hakkari bölgelerine dağılmışlardır.

Şammar Aşireti

Dicle Nehri'nin, Musul'dan Bağdad'a kadar uzanan kırsal kesiminde yerleşik ve yarı yerleşik Arap Aşiretleri bulunmaktadır. El-Cezire çöl bölgesinde ise göçebe Arap Aşiretlerinin başında Şammar, Aneze, Al-Cubur ve Al Ubeyd Aşiretleri gelmektedir. Osmanlı Altıncı Ordusu tarafından 1905 senesinde yapılan sayıma göre Musul ve Şehrizer Vilayetlerinde bulunan göçebe, yarı yerleşik ve yerleşik Arap Aşiretleri'nin bölgeleri, silahlı güçleri, barınak türleri, firkaları ve nüfusları hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Şammar Aşireti her sene Irak canibine gider iken Haleb'den Bağdad'a değin Urfa Siverek, Diyarbakır, Mardin ve Musul cihetlerinde yerleşik köylere de zarar verdikleri 1870 senesinde Bağdad Valisi Mithat Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği bir yazısından anlaşılmaktadır.⁷⁴ Bu aşiretin bir kısmı da Diyarbakır, Mardin ve Siverek'e yerleşmişlerdir. Bu tabloda Şammar Aşireti'nin nüfusu da 31985 olarak belirtilmektedir.

Tacirlü Aşireti

Bulanık kazası dahilinde kalan Haruniye nam-ı mahalle iskanları icra olunan Tacirlü Aşireti'nin hane miktarlarıyla çiftini gösterir pusulada 347 hane oldukları kayıtlıdır.⁷⁵ Yıldız Esas Evrakı Fonu içerisinde bulunan belge tarihsizdir. Türkmen taifesinden olup Maraş, Adana, Halep bölgesinde meskundurlar.

⁷² BOA. A.MKT.UM. Dosya nr. 239, Gömlek nr. 26

⁷³ BOA, BOA. Y.EE. Dosya nr.33 Gömlek nr.6

⁷⁴ Dr. Sinan Marufoğlu. age. S:126-127

⁷⁵ BOA. Y.EE. Dosya nr.35 Gömlek nr.19

Zağfiranlı (Zağferanlı) Aşireti

Bu aşiret esas itibariyle Hısn-ı Mansur (Malatya), Mardin Sancağı, Pertek Sancağı (Erzurum) ve Sivas'ta dağınık olarak meskun olup Hicri 26.Ş.1271 (M. 14 Mayıs 1855) tarihli belgeden “Zile kazası dahilinde 100 haneden ibaret oldukları ve Zağferanlı Aşireti'nin Zile'ye bağlı 22 karyede iskanları hususunun Sivas Valiliği'ne yazıldığı” anlaşılmaktadır.⁷⁶ Müslim ve ekrad taifesindendirler

Zilan Aşireti

Hicri 7.C.1312 (M. 6 Aralık1894) tarihli Dahiliye Nezareti'nden takdim olunan tezkerede, Kars muhacirlerinden ve Zeylan Aşireti'nden 189 hanede 1193 nüfusun bulundukları karyelerde ve 79 hanede 546 nüfusun dahi müceddeden teşkil olunan karyelerde (toplam 268 hane 1739 nüfusun) Erzurum Vilayeti'nde iskan olunduğu belirtilmiştir.⁷⁷ Aynı belgede İskan-ı Muhacirin Memuru refakatinde bulunan heyet ve tapu memuru marifetiyle iskanlarının icra kılındığı ve iskan olunanlara nüfus mikdarına göre nizamı dairesinde arazi ita olunduğu da belirtilmiştir. Kars, Bayezid, Sivas, Savur, Diyarbakır bölgelerine dağılmışlardır. İran Ekradı taifesinden olup sünni müslimdirler.⁷⁸

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde var olan yüzlerce aşiretten, demografik yapıları ile alakalı (belirttiğimiz tarihler arası) bu tebliğimizde ancak bu kadara yer verebildik. İleri tarihlerde Osmanlı Arşiv'inde bulunan ilgili belgeler araştırmaya açıldıkça bu konuyu daha da genişletme imkanı bulabileceğimize inanıyorum.

Bu sempozyumun hazırlayıcılarına ve dinleyicilere teşekkür ederim.

Mesud Öğmen

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Arşiv Uzmanı

⁷⁶ BOA. A.MKT.UM. Dosya nr.195, Gömlek nr.57

⁷⁷ BOA. Y.A.Hus. Dosya nr:314 Gömlek nr:85

⁷⁸ Cevdet Türkay, age. S:147